

BADIIY ASARLARNING TA‘LIMIY AXAMIYATI**Boyalievva Muattar**

Qo‘qon Universiteti talabasi

E-mail: muattarboyalievva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari haqida ma’lumotlar, o‘zbek mumtoz pedagogikasining ajoyib namunasi hisoblanishi, asarning ta’limiy ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan. Badiiy asarda kelajak avlod tarbiyasi uchun eng kerakli, o‘g‘itlar hamda zarur bo‘lgan ma’lumotlar jamlangan. Undagi hikmatli so‘zlar sharhi keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, xulq, mumtoz, ta’limiy, axloqiy, tarbiyaviy, estetik jihati, metodlar.

Kirish.

Adabiyot — ko‘ngil ishi, ilhom samarasi. Tuyg‘usiz, ilhomsiz yozilgan asar changlanmagan gulga o‘xshaydi — meva tugmaydi. Ko‘ngil rozi bo‘lgan asargina kitobxonning ko‘ngliga yo‘l topadi, kitobxonning ko‘nglida meva tugadi. Quyosh, havo, yer, suv barcha jonvor va ko‘katlarga ozuqa berganidek, xalq hayoti yozuvchiga ilhom beradi. Yozuvchi qanchalik iste’dodli, uning qalam tutgan qo‘li qanchalik tajribali bolsa, xalq undan shunchalik chuqurroq minnatdor bo‘ladi, uning ijodini, umuman, Adabiyotni shunchalik chuqurroq hurmat qiladi.

Abdulla Qahhor

Barchamizga ma’lumki, har bir davlatning boyligi uning dur-u javohirlariga emas, balki ma’naviy to‘kisligiga qarab baholanadi. Ertangi kun egalari bo‘lgan yosh avlodni munosib darajada ta’lim-tarbiya etmoqlik ham moddiy boyliklar evaziga emas, ma’naviy-ma’rifiy xazinalarga bog‘liq boladi. Shunday ekan, xalqni ma’nan boy bolishini istab, jon dili bilan harakat qiladigan, xalq dardida yo‘nadigan fidokor insonlar ham kamdan-kam topiladi. Ma’rifatparvar bobomiz, pedagog Abdulla Avloniy o‘sha noyob insonlar qatorida eng oliy o‘rinlarni egallab turgan shaxs sanaladi. Xalqni ilm-fan nurlaridan bahramand qilishni ozining birdan-bir burchi deb biladi va bu yolda ham moddiy ham ma’naviy tomondan xalq uchun fidokor xizmatlar olib boradi. U bolalar uchun yangi maktab ochib, bu maktabda bolalarni o‘zi o‘qitadi. Tez savod chiqarishga yordam beruvchi va ilm-ma’rifatning ahamiyatini o‘zgacha talqin etuvchi darsliklar yozadi. “Birinchii muallim” - hozirgi alifbe, “Ikkinchi muallim” esa o‘qish darsligi o‘rnida katta rol o‘ynaydi. Adib qalamiga mansub 4 kitobdan iborat “Adabiyot yoxud milliy she‘rlar” deb nomlangan asari ham borki, unda xalqni ma’rifatga, ziyoga intilgandek ilmga intilmoqqa va yaxshi xulq-odatlarining egasi bo‘lishlikka chorlovchi da’vatlarni ko‘rishimiz mumkin.¹

Asarning estetik qiymati Asarda yozuvchi quruq bayonchilik, roviylik yo‘lidan bormaydi, fikrning emotsional ta’sirchanligi, estetik zavq ruhini oshirish maqsadida Sharq xalqlari orasida mashhur bo‘lgan afsona, rivoyat, hikoyat va hikmatli so‘zlardan iqtiboslar keltirib, o‘z qarashlarini dalillaydi. Jumladan, asar muallifi ko‘pincha payg‘ambarimiz (s.a.v) tomonidan aytilgan hadislarni

¹ S.Z.Norbekova. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi naqlarning bolalar ma’naviyatini yuksaltirishdagi ahamiyati. So‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi Respublika ilmiy-uslubiy jurnali 6-jild 6-SON 13.06.2023.

misol keltiradi. Rasuli akram nabiiyi muhtaram afandimiz: “Eng yomon kishilar ilmiga amal qilmaydurg‘an kishilar”. – demishlar². Ushbu hikmatli so‘zni Avloniy shunday izohlaydi: “Agar tarbiya qiluvchi muallim o‘zi olim bo‘lub, amalsiz bo‘lsa, buning ham shogirdlarning axloqiga zo‘r ta‘siri bo‘ladur”. “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarining mazkur o‘rinlarida asar badiiyatiga xos alohida belgilar bilan birga yozuvchi uslubining muhim qirralari ham ko‘zga yaqqol tashlandi³

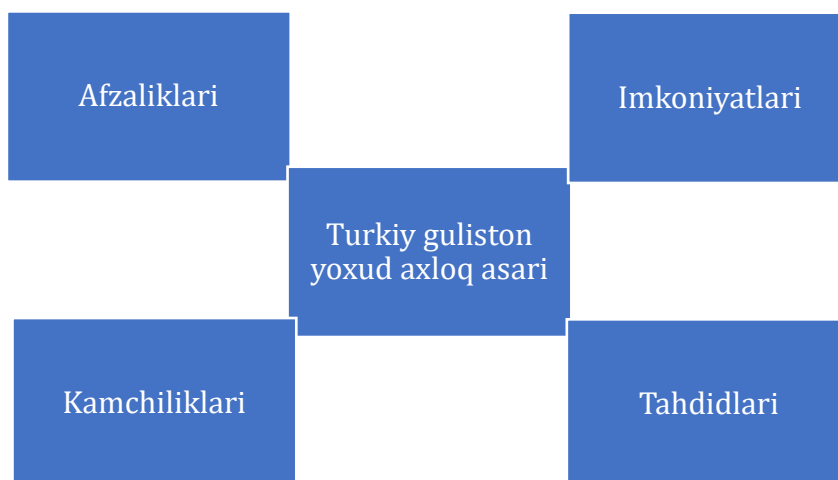
Badiiy asarning tarixiy va madaniy ahamiyati

Asarda farzand tarbiyasi, ta‘limning tarbiya bilan bevosita bog‘liqligi, ilm-fan insoni jaholat botqog‘idan qutqaruvchi qudratli kuch ekani juda ishonchli yoritilgan. Asar muallifi hech bir masalada biryoqlamalikka berilmaydi, gap kelajak avlodning tarbiyasi xususida ketar ekan, yozuvchining gumanist – insonparvar qiyofasi kitobda bo‘y ko‘rsatib turaveradi. Jumladan, yetuk pedagogning yozishicha, kishining tarbiyasida noqisliklar, kemtikliklar kuzatilsa, hatto axloqi buzuq bo‘lsa ham, u o‘z xatolarini tuzatishga intilsa yoki kamchiliklarini tushunib yetsa, bunday odamni tarbiyalash mumkin. Har qanday komil axloq egalari, qalbi, ruhi va fikri sog‘lom bo‘lgan jamiyatning ilg‘or kishilari yon atrofidagilariga o‘z fazilatlarini bilan o‘rnak bo‘lishlari lozim va ularning go‘zal odobi boshqalarga ham namunadir. Masalan, bir daraxt mevasi yomon bo‘lsa, ul daraxtga mehr berib, payvandlab, parvarish qilinsa, albatta, mevasi shirin bo‘ladi. Xulq ham xuddi shunday: unga qancha amal qilsak, shuncha mukammallashib, nafosatli bo‘lib boraveradi⁴. Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarining tarbiyaviy ahamiyati necha asrlardan buyon yuqori bo‘lib, yoshlarning yuksak ma‘naviyatli, ma‘nan barkamol shaxs bo‘lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Badiiy asarning ilmiy – metodik ahamiyati. Turkiy Guliston yoxud Axloq asarlari, insonlarning yashash va o‘zlashtirish qulay va so‘ngi tahlil bo‘lgan amaliyotning natural jihatlarini o‘rgatish imkonini beradi. Bu asarlar insoniy mazmuni, mo‘ljalarining texnik-tariqiy va insonlar munosabatlari bunday ovqatlar sifatidan maqsad ko‘rsatmaydi.

Badiiy asarlar, odamiylikning hissiy, intellektual va madaniy rivojlanishiga qo‘shimcha qiymat qo‘shadigan muhim bir jihatidir.

1-rasm. Asarning SWOT taxlil grafifi.

² Hadislar va hikmatlar kitobidan

³ I.A. Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T., «O‘zbekiston», 1996, 39-b

⁴ Turkiy guliston yoxud axloq asaridan

Afzaliklari: Abdulla Avloniy xalq mahoratiga oid bo‘lgan turli asarlarni yozgan buyuk yozuvchilardandir. Abdulla Avloniyning bu asari o‘zbek adabiyoti tarixida ozining aniqliklari va e‘tibor qozonuvchanliklari bilan alohida oringa egadir. Bu asar yosh kitobxonlarning ham yuragidan katta joy egallagan. Asarda yuritilgan **tarbiya** haqidagi pirma‘no so‘zlar hali ham o‘z o‘rnini yo‘qotmay kelmoqda. Bu asar o‘zbek adabiyotida juda muhim ahamiyatga ega. O‘zining axloqiy, ma‘naviy, ilmiy maqsadlari mavjud. Asarning bir qismi adolat, insof, hurmat, taraqqiyot, do‘stlik kabi axloqiy qadriyatlarni ko‘rsatib beradi.

Imkoniyatlari: Nafaqat oqituvchi pedagoglar balki farzand tarbiyalayotgan barcha ota – onalar uchun ham dasturi amal desak hato bo‘lmaydi. Chunki undagi tarbiya haqidagi so‘zlar mana necha zamonlarki, o‘z ahamiyatiga egadir. Tarbiya hamma zamonda ham baribir tarbiyadir. Pedagoglar bu asarni bolalarni o‘qitishda ularga go‘zal xulq – atvor bilan tushuntirib borishsa, albatta bu yaxshi natijalarini ko‘rsatadi. Xulosa qilib aytganda, ma‘rifatparvar adib Abdulla Avloniy ta‘lim-tarbiyaning barcha muhim jabhalari haqida keng mushohada yuritadi. Uning bu boradagi qarashlari o‘zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langanki, shu jihatdan uning boy adabiy pedagogik merosi milliy pedagogika taraqqiyotida qimmatbaho manba bolib xizmat qiladi.

Kamchiliklari: Badiiy asrni o‘qimaslik eng katta kamchilikdir. Turkiy Guliston yoxud axloq asari, insonning manaviy, fikriy va jismoniy rivojlanishiga ko‘p qiyin ta‘sir qiladigan ahamiyatli asarlar hisoblanadi. Bu asarlarni o‘qimaslik bir nechta oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, Turkiy Guliston yoki axloq asarlarni o‘qimagan holda, odam madaniyat va tarixi haqida muhim ma‘lumotlardan mahrum qolish mumkin. Bu esa, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishga tog‘ri ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Tahdidlari:

1. **Ma‘lumot yoki nazariya qilmaydi:** Badiiy asarlarni o‘qimagan kishi ular haqida ma‘lumotga ega bo‘lmaydi va ularning muhim fikr-mulohazalaridan mahrum qoladi.
2. **Tarixiy-falsafa asoslardan mahrum qolish:** Bu tur asarlar tarixiy, falsafa yoki axloqiy muammolar bo‘yicha ko‘rib chiqishga yordam beradi. Ularni o‘qimagan odam, tarixiy muhitda yoki falsafa sohasida nazarlarini rivojlantirishda qisqa kelishishga yo‘l qo‘ymaydi.
3. **O‘zbek adabiyoti va fikriyatidagi chog‘larini tushunmaslik:** Turkiy Guliston yoxud Axloq asarlari o‘zbek adabiyoti va fikriyatidagi muhim chog‘lar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ularni o‘qimagan odam, shu muhim muhitdan mahrum qoladi va o‘zbek adabiyoti tarixi yoki jamiyatining taraqqiyotida tushunarli rol o‘ynashini tushunmaydi.

Xulosa.

Bu asar muallifi o‘z zamonasining namoyandalaridan IQ sini yuqorilab ketganiga shak shubxasiz amin bo‘linadi. Asar yozilganiga necha yillar bo‘lsa ham bu asar o‘z mohiyatini yo‘qotmagan balki, bu asarni yana xam tub mohiyati izchil ochilib bormoqda. Bu asarni o‘qib chiqib shuni anglash mumkinki, asarda nafaqat yoshlarni hayotga tayorlashda balki butun insonyatni har sohada yetuk inson bo‘lishligi ham aqlan va jismonan, manan yetuk bo‘lishi haqida bayon qilingan. Bolani yoshlikdan tarbiya qilishga qaratilgan yani tarbiyani qancha erta boshlansa bola uchun shuncha muhimligi o‘z isbot dalilini topgan. Alisher Navoiy bobomiz aytganidek tarbiyani dastlab onani qornidaligidan boshlash kerak. Hozirgi zamonda atrofimizda tashqi ko‘rinishi jihatidan

o‘zini aqilli ko‘rsatadigan, lekin aslini olganda ichki dunyosi qashshoq bo‘lgan, manqurt insonlar jamiyatimizni bosib ketgan. Ayni shu pallada yosh avlodni, tarbiyali yetuk inson qilib tarbiyalashda dast avval oilada, so‘ngra bog‘cha, maktab, universitet ham o‘z o‘rniga ega, bog‘cha va maktablarda birinchi o‘rinda ta‘lim tizmini takomillashtirish va o‘qituvchi va murabbiylarni, pedagoglarni saviyasini oshirish ustida ishlash kerak va bu borada asarga tayanib ish yurtish kerak. Bu asarni o‘qishni hammaga tavsiya qilinadi, eng oddiy qilib aytadigan bo‘lsak, asarni bir uyda o‘tirib bolalarining tarbiyasi bilan mashg‘ul bo‘ladigan ona uchun eng maqbul tanlov deb qo‘rqmay ayta olamiz, chunki bu asarni o‘qib onaning dunyo qarashi tubdan o‘zgaradi va farzandlariga to‘g‘ri tarbiya berishni yo‘llarini va usullarini qisman bo‘lsa ham tushunib oladi, hattoki asosiy yordamchi bo‘lsa ham ajab emas. Tarbiya hamma davrlarda ham baribir tarbiyadir. Bolalarni shu asarga mehr qo‘yishi uchun quyidagi usullardan foydalansa bo‘ladi:

Takliflar

1. **Tarixiy maqolalar va hikoyalar ustida davra suxbatlari:** Asarning asosiy mavzulari, tarixiy qadriyatlar, xalqning madaniy merosi haqida muloqotlar o‘tkazib, bolalarning fikrini o‘rganish va o‘zlarining tushunchalarini baholashga yordam berishi mumkin.
2. **Qahramonlar va xarakterlar haqida gaplashish:** Asarning bosh qahramonlari, ularning xususiyatlari, qobiliyatlari va xatti-harakatlariga oid muloqotlar o‘tkazib, ularning hayotiy darslarini va qadriyatlarini tushuntirish mumkin. **O‘qish va qo‘shiq eshitish:** Asarning qismlari to‘g‘risida o‘qish va o‘qishdan keyin bu qismlardan misollar anglatish. Qo‘shiqlarni eshitish orqali esa asarning atmosferasini o‘rganish, muharrirning hissiyatlarini o‘rgangan holda asar haqida muloqotlar o‘tkazish mumkin.
3. **Asarni bolalarga yoshligidan o‘rgatish:** “Ona tili va o‘qish savodxonligi” kitoblariga asarning kichik parchalaridan iqtiboslar keltirish, ijtimoiy tarmoqlarda kerak bo‘lsa, asar haqida kichik monologlar keltirish, yoki ular uchun multfilmlar yaratish.
4. **Asar haqida butun boshli kinofilmlar yaratsa bo‘ladi:** Bu filmlarda iloji boricha rollarni bolalarning o‘zi ijro etsa yanayam ishonchli chiqadi. Ular nima haqida rool ijro etishini xis etib, unga hayoti mobaynida amal qilishga harakat qilsa ajab emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Mirziyoyev “Xalq so‘zi” gazetasi 2020-yil 30-sentabrdagi nutqi.” 19 - soni
2. Sh. Mirziyoyev. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish- xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. "Xalq so‘zi", 2017-yil 4-avgust.
3. [A. Avloniy. Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi Islom & Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 1-2 jild](#) 31 - iyul, 2020
4. [A. Avloniy. She‘rlar & Tanlangan asarlar.”Oqituvchi” nashriyoti](#) 12- iyul, 2014
5. A. Avloniy. “Turkiy Guliston yoxud axloq”. Fan va texnologiya nashriyoti. 2016. 67-bet
6. A. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. - 96 bet.
7. D. Xojayeva Abdulla Avloniyning ta‘lim-tarbiya xususidagi qarashlari//Til va adabiyot ta‘limi, 2003, 3-son.71-bet.
8. Oltinbek Olim. Jadid adabiyoti namoyondalari: Abdulla Avloniy. „Zabarjad media“, 2022 — 432 bet.